

ПРАВДИВІСТЬ СЛОВА О. В. ЧИЧЕРІНА

Нонна Копистянська

Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Дуже велика в різних сферах наукова, культурологічна, педагогічна спадщина О. В. Чичерина. Концептуальні, жанрово-стилістичні, загально-теоретичні спостереження, які стали універсальними, поєднуються з методичними і методологічними функціями, з важливими науково-полемічними матеріалами. Усе це стимулювало і стимулює, відкривало і відкриває багато можливостей для сучасних та майбутніх дослідників завдяки тому, що Чичерінівські думка і слово - образні, чисті і глибокі. *Ключові слова:* мистецтво слова, наукова полемічність, стислість, максимальна конкретність, жива образність.

Дивовижною була ерудиція Олексія Володимировича, його знання з різних сфер (літератури, образотворчого мистецтва, музики). Він був причетним до всього, що стосувалось науки, культури і високої духовності.

І лекції, і семінарські заняття, і наукові полеміки, і різні публікації не тільки передавали суму знань, спостережень, наукових відкриттів, яких у нього багато, а й розкривали особливості кожного літературного напрямку і методику літературознавчих жанрово-стилістичних досліджень. О. В. Чичерін вчив, як читати художній твір, оживити кожне слово тексту, вслухаючись у ритм фрази письменника і в кожній "молекулі" виявляти характер світосприймання, світовідчуття автора, його погляди, позицію, розуміння завдань мистецтва і те, що властиве не тільки окремій особистості, а й самій епосі. Олексій Володимирович до останнього слова прагнув збагатити наше духовне життя. Вистачить відкрити вже посмертну публікацію в сотому номері "Іноземної філології" 1990 року ("Искусство чтения поэзии и прозы", "О лекции по истории литературы"), щоби відчувти цю постійну його турботу про наше майбутнє.

У час, коли книги Олексія Володимировича, незважаючи на величезні тиражі, миттєво розходились у книгарнях, вчений у передмові до другого видання книги "Идеи и стиль" написав таку, на перший погляд, еретичну думку: "...книга "Идеи и стиль" обращена не только к литературоведу, писателю, стилисту, она особенно обращена к студенту-филологу, к читателю художественной литературы. Это - не учебное пособие. Но автор дерзновенно думает, что чем меньше студент-филолог будет читать учебники и учебные пособия и чем больше - доступные ему и с л е д о в а н и я, тем будет выше наша филологическая культура" [8, 4].

Зрозуміло, що підручники, посібники потрібні як основи елементарних знань. Вони однаково потрібні для всіх. Але Олексій Володимирович мав на увазі не цей загальний рівень, а здібних учнів, студентів, хороших викладачів, для яких потрібні наукові дослідження, наукові пошуки, почуття новизни, відкриття цікавих і глибоких спостережень. Безперечно і те, що не всі хороші наукові праці можуть слугувати як методичні і як методологічні. Вони мають свої обмежені завдання. Щоб сполучати те, що необхідне для педагогічної роботи з науковими дослідженнями потрібні роки і роки, знання і знання, талант і працьовитість, терпіння, а головне - закоханість у свою працю, любов до своїх слухачів, учнів. Саме це все було в Олексія Володимировича і ще багато іншого.

Ніхто з нас не зумів перейняти у професора уміння укладатись у будь-який проміжок визначеного часу. Якщо це був семінар, який читав Олексій Володимирович французькою мовою, то він потребував більшої кількості годин, якщо це була лекція, якій відводилось чотири, дві або півгодини - це все одно була *цілість*, що мала початок, завершеність і містила все головне. Ця стислість, максимальна конкретність, жива образність і краса слова є також у всіх його книгах, статтях і виступах.

У 1981-82 рр. Олексія Володимировича попросили брати участь у московських виданнях серії книжок, присвячених аналізу одного твору. Кожна книжка повинна була мати шість аркушів (тиражем 100 000 примірників). Олексій Володимирович надіслав свою закінчену роботу про твір Бальзака "Втрачені ілюзії", і... тут почались труднощі, бо його просили збільшити кількість аркушів, а він твердив, що вже все потрібне написав. Ці розмови велись досить довго і це хвилювало професора. Якось увечері ми сиділи і розмовляли про цей феномен і тоді мені спало на думку, що можна додати ще один твір, наприклад, "Гобсека". Олексій Володимирович одразу сказав: "Оце можна". Ця невелика книжка "Произведения О. Бальзака "Гобсек" і "Утраченные иллюзии" - це шедевр, бо вона справді слугуватиме як зразок і дослідження, і підручника.

У книзі О. В. Чичерін встановив цілу систему реалізму у творчості Бальзака: кожен із восьми пунктів є частиною системи, за якою дослідникам тепер можна легко розкривати головне у творчості Бальзака - особливу докладну просторовість, інший тип героя, інший тип людини, новий тип суспільства. Творча активність Бальзака зовсім інша і дуже важка, бо він проникав у *чужі* характери, у взаємовідношення *цілого суспільства*. "Предшественники Бальзака учили понимать одинокую, страдающую человеческую душу. Бальзак открыл нечто новое: цельность, взаимообусловленность человеческого общества. Раздирающий это общество антагонизм" [9, с. 17].

Тепер, коли я працюю над питанням авторського хронотопу у розділі своєї книжки (Олексій Володимирович не вживав цього терміну, але передавав його суть), то для мене дуже важливими були думки про те, що у мові романів Бальзака, в його образах постійно відчувається авторське "я", поряд з яким звучить багатоголосся.

Бальзак повторював, що раніше ніж люди, речі розкажуть їх історію. Тому я й назвала один свій розділ, пам'ятаючи про значення речей та деталей, "Ця неперевершена просторовість Бальзака". Зображений простір переходить у час і навпаки - відбувається перехід часу у простір. Це видно навіть із перших слів, з початку твору, який незвичний і який О. В. Чичерін відзначав як одну із дуже сміливих стилістичних новацій. Початок іде від речей і відкриває часові сфери. Навіть більше, "в

языке Бальзака небывалую до него роль играет вещественный мир не только при описании..., но и при изображении душевной жизни людей" [8, с. 166].

Зауважмо, що Бальзак належав до тих письменників, яких особливо любив Олексій Володимирович. Він писав чимало про Бальзака (Точность и сила в языке романов Бальзака // Идеи и стиль. - М., 1968. - С. 156-174; Историческая продуктивность стиля Бальзака // Ритм образа. - М., 1980. - С. 11-25. та ін.), відстоював значення особливого бальзаківського стилю, вносив корективи в різні твердження і полемізував передусім з відомими французькими критиками, такими як Е. Феге, Г. Лансон, які вважали, що Бальзак не володіє стилем, не відповідає літературним вимогам. Приєднувались до них думкою про те, що у Бальзака немає стилю і Сент-Бев, і Брюнетьер, і Бретон. В минулому тільки Т. Готье та І. Тен цінували новаторство і цілеспрямованість стилю Бальзака.

Чеський вчений Ян Фішер, працюючи з колективом над першим томом великої тритомної історії французької літератури, сказав О. В. Чичеріну, що у французьких вчених існує хибна думка про залучення Бальзака до романтизму. Це спонукало Олексія Володимировича глибше пояснити історичну та літературознавчу ситуацію щодо напрямів романтизму і реалізму. Професор завдяки своїм роботам все розставив на свої місця. Працюючи над питаннями бальзаківського стилю в різних деталях, О. В. Чичерін стимулював дослідників в їхніх пошуках. Таких стимуловальних творчості чинників у його роботах дуже багато. Вони добре працюють тепер і будуть працювати в майбутньому. Я можу навести приклад, як мені здається, знахідки щодо особливого бальзаківського парадоксу як морально-соціального аспекту, використовуючи уривок з розділу 5.2. в книзі "Жанр, жанрова система у просторі літературознавства":

"Що стосується парадоксу, то це постійний атрибут, навіть пуант, особливо в кінцевих частинах творів Бальзака. Він, наприклад, є в тому, що Анастасі де Ресто, нехтуючи елементарними моральними правилами, вчинила розгром у кімнаті чоловіка, який щойно помер. Вона шукала заповіт, знайшла його, коли Дервіль з Гобсеком вже заходили в кімнату, і кинула у вогонь каміна, не розуміючи, що не граф, а вона сама позбавляє своїх дітей спадку по батькові ("Гобсек"). Парадоксальним є те, що Шарль Гранде одружився заради грошей із некрасивою і неприємною йому дівчиною, а тоді довідався, що Ежені, яка його вірно кохала і чекала, є значно багатшою від його дружини. Сама Ежені, ставши після смерті батька багатого, живе далі за встановленими скаредним батьком правилами ("Ежені Гранде "). Чоловік Еви Давид, винахідник дешевого паперу, не потрапив би в кабалу до підступних буржуа, братів Куанте, якби гроші, які отримала Ева від брата Люсьєна, щоб віддати його борг, прийшли на годину раніше ("Втачені ілюзії"). Естер ("Розквіти і злидні куртизанок ") виявляється єдиною спадкоємицею величезного багатства Гобсека, але напередодні, щоб дістати гроші і рятувати з в'язниці Люсьєна Шардона, погодилась на зустріч із банкіром Нюсенженом і потім покінчила життя самогубством. Жертва Естер не рятувала і Люсьєна: він повісився у тюрмі. Тобто, якщо уважно подивитись на ці парадоксальні моменти, які є у всіх творах Бальзака, то мораль їх зрозуміла: у гонитві за грішми люди втрачають порядність, щирі почуття, душу, життя, а самі гроші не

"встигають" і взагалі не можуть все це замінити і дати справжнє щастя. Вагомим у Бальзака є це фатальне грошове запізнення, причому не на якийсь довгий, а на дуже короткий час - день чи навіть години" [3, с. 287-288].

В дослідницькій роботі вченого маємо ще один момент, вартий уваги: працюючи над творами, входячи глибоко в текст оригіналу і порівнюючи переклад з оригіналом в особливо складних і незвичних місцях, він учив дуже серйозно замислюватись над особливостями авторського слова. Дуже важливою і корисною для дослідників і перекладачів є стаття "Разговаривающий переводчик", яка містить багато спостережень, порад, вимог до усвідомлення перекладачем відповідальності перед автором і читачем: "Перевод - это весьма сознательное творчество, оно требует исследований, размышлений и доказательств" [11, с. 334].

Олексій Володимирович був дуже активним в науковому мисленні у найрізноманітніших сферах, але вибирав вчених вибірково. Долучався до полеміки з дуже важливих питань поетики, стилістики, педагогіки, звертався до тих вчених, у яких виявляв концепції, цікаві думки, системне мислення і те, з чим він не погоджувався і що змушувало його самого замислитись, заглибитись в суть проблем і захистити свою позицію. Протягом років наукової і педагогічної діяльності він ніколи не залишався осторонь дискусій, що велись на сторінках авторитетних видань. І хоча пристрасі й суперечки незабаром вщухали, але те, що вимагало в розумінні О. В. Чичеріна змін, коректив, залишалось актуальним як важливе дослідження і як надбання науки. У цих полеміках він був тактовним, але безкомпромісно, доказово і незалежно щодо наукових авторитетів рішучим, здобуваючи впевненість у своїх напружених пошуках істини.

Тут варто згадати ті полеміки, які розгорталися довкола праць і терміна "роман-епопея" самого О. В. Чичеріна. Розглядаючи російський роман у світовому контексті, він поставив питання, чому в чернетках, проектах передмови, начерках статей Л. Толстой неодноразово наполягав на тому, що "Війна і мир" не роман. Вчений знайшов відповідь у тому, що при всій своєрідності видів роману абсолютно очевидно, що "Війна і мир" виходить за рамки цього жанру. Сам автор не вважав свій твір романом. Але це не просто роман, а роман у найвищій мірі. "Війна і мир" як жанр внутрішньо і зовнішньо переростає те, що до того називали романом, і тому потребує нового жанрового визначення. Це **роман-епопея**. Перше видання праці О. В. Чичеріна "Возникновение романа-эпопеи" 1958 р. спричинило великі наукові дискусії. Але вже після другого видання 1975 р. термін "роман-епопея" як вершина в романних жанрах став загальноприйнятим надбанням світового літературознавства. Найяскравішим прикладом цього є докторська дисертація і книжка Раїси Кузнецової "Становление романа-эпопеи нового типа в чешской прозе" (1975).

О. В. Чичерін вивчав класичні тексти, відкриваючи і звертаючи увагу своєї читацької аудиторії на ті їхні композиційні особливості, які так чи так вказували на простір і час, часопросторові події, хоча сам термін "хронотоп" він не вживав, і це, можливо, не випадковість. Вчений полемізував з окремими ідеями М. Бахтіна. У праці "Идеи и стиль" (1965, 1968), а згодом у другому виданні книги "Ритм образа" (1980), Олексій Володимирович зазначав, що "суждениям М. М. Бахтина свойствен

всеобщий характер, теоретический в смысле этой всеобщности и практический в том смысле, что они непосредственно относятся к самой работе филолога-литературоведа. Они вносят нечто существенно новое в понимание природы, жизни, деятельности поэтического слова, особенно слова в романе, а отсюда - и сущности романа как жанра. /.../ Даже обращаясь к определенному автору, исследователь воспринимает его в целом, всю систему его творчества, не анатомируя, не вникая в возникающие противоречия" [11, с. 320].

Для нас цікаво, як велась така полеміка між корифеями.

М. Бахтін спрямовує вивчення мови за межі лінгвістики, зберігаючи тісні зв'язки з філософією мови В. фон Гумбольдта та О. Потебні, вводить чимало нових термінів, з якими можна потім і полемізувати (наприклад, "двоголосое слово" і "изображенное слово", "то есть слово персонажа в диалоге, во внутреннем монологе, в письме, в повествовании от лица героя, речь, в которой сочетаются личность изображаемого с отношением к нему автора" [11, с. 322]).

Одночасно О. В. Чичерін висловлює думку про те, що в цьому випадку "учитывается только взаимоотношение реплик, между тем как внутри каждой из них, как и в слове романа, постоянно живет внутреннее противоборство смысла, вкладываемого автором. /.../ Авторский резонанс - внутри каждого сказанного им слова" [11, с. 324].

У роздумах про складні поняття стилю О. В. Чичерін категорично стверджує, що "в том, как сказывается автор во всем его произведении, - единый стиль этого произведения. И каковы бы ни были сферы, стилистические атмосферы образов, единства стиля всего произведения они не отменяют /.../ Это - умение видеть мир и созидать речевое его восприятие столь целостно, столь закономерно, как пчела образует соты, как дерево распускает листья. Большой роман, весь взятый в единообразном чредо-вании перекрестных, смежных, кольцевых рифмовок, с итоговым двустушием, то саркастическим, то лирическим, то назидательным, то весело-шутливым, это ли не начало совершенного стилистического единства? /.../ То совершенно приемлемые, то вызывающие возражения, мысли Бахтина всегда движутся на очень значительной глубине, следовать за ними хотя и нелегко, но в конечном смысле отраднo. Плодотворно преодоление того, с чем согласится нельзя. Верны самые общие суждения М. М. Бахтина о романе. Он не вступает в полемику с гробовщиками этого жанра. Он просто занимает обратную им позицию" [11, с. 326].

Коли ми відкриваємо одну-другу-третю книгу О. В. Чичеріна, щоб подивитися здавалося б знайомі вже місця, вони в чомусь з'являються постійно несподівано, як щось нове.

Особливості праць, статей Чичеріна полягають у тому, що вони справляють враження цілісності й повної ясності. Але якщо ми читаємо окремі пасажі, то здається, що це враження трохи втрачається. Кожне окреме дослідження професора, з одного боку, стосується проблеми, яка розглядається, автора, про якого йдеться, окремого письменника та його твору, й водночас туди ще додатково включаються думки, пояснення декількох особистостей, авторів, певна полеміка, а також багато загальнотеоретичних спостережень, які є універсальними і можуть стимулювати інші починання. За цією ясністю, здається, ховається ще щось, що вже хочеться самій відкривати. Вбирати в себе ту радість і ту прекрасну енергетику, яку нам дарував і "дарує" своїми книжками Олексій Володимирович. Причому, це не одночасна дія книжок, а це приходить з повторенням. Наприклад, я з великим задоволенням опрацьовую в роботах О. Чичеріна проблеми ритму в поезії і в прозі й щораз виявляю надзвичайно цікаві думки професора про живу пам'ять природи як місток до вічного, безконечного, таємного.

У наш час велике захоплення новими і найновішими теоріями, методиками, новими термінами, жадібно пізнаємо це нове, іноді критично, а часто і зовсім некритично підпорядковуємо йому свої дослідження. На жаль, призабуваємо або просто не знаємо, навіть не підозрюємо, яке джерело знань, відкритих можливостей залишили нам наші вчителі. Для того, щоб пізнавати і знаходити нове, обов'язково треба вміти поважати те, що вже зробили корифеї, причому так зробили, що цей доробок настільки засвоївся, що вже аж став звичним. Д. С. Ліхачов з гумором говорив про те, що його концепції прийняті як само собою зрозумілі і вважав, що це дуже добре. Те саме бачимо у Чичеріна, який відкрив дуже багато можливостей для дослідників, тому що його слово завжди було образним, чистим, глибоким. Постійна гонитва за новим подекуди стає перешкодою для молоді людини, заступаючи дуже серйозні, хороші стимули для наукових відкриттів. Звернувшись до праць О. Чичеріна, ми можемо відкрити для себе, що нове іноді зовсім не таке вже й нове, а тільки висловлене складніше, з великою кількістю мудрованих термінів, а не так просто, ясно, образно, як у працях професора.

Варто все-таки продумати, відчувати те, що воно може бути по-справжньому новим, але тільки після того, коли відоме вже попередньо засвоєне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Іноземна філологія : Республіканський міжвідомчий науковий збірник. - Львів, 1990.
- Вип. 100. - 130 с.
2. *Копистянська Н.* Ритм, простір, час у смисловому вивченні стилю в працях О. В. Чичеріна / Н. Копистянська // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол. - 2000. - Вип. 28.
- С. 427-430.
3. *Копистянська Н.* Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. - Львів, 2005. - С. 287-288.
4. Олексій Чичерін. Бібліографічний покажчик : (До 100-річчя від дня народження) / уклад. Л. Панів ; наук. ред. та автор передм. Н. Копистянська. - Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. - 212 с.
5. *Чичерин А. В.* Возникновение романа-эпопеи / А. В. Чичерин. - 1-е изд. - М., 1958.
- 372 с.
6. *Чичерин А. В.* Возникновение романа-эпопеи / А. В. Чичерин. - 2-е изд. - М., 1975.
- 375 с.

7. Чичерин А. В. Идеи и стиль / А. В. Чичерин. - 1-е изд. - М., 1965. - 299 с.
8. Чичерин А. В. Идеи и стиль / А. В. Чичерин. - 2-е изд. - М., 1968. - 374 с.
9. Чичерин А. В. Произведения О. Бальзака "Гобсек" и "Утраченные иллюзии" / А. В. Чичерин. - М., 1982. - 95 с.
10. Чичерин А. В. Ритм образа : Стилистические проблемы / А. В. Чичерин. - Изд. первое. - М., 1973. - С. 278.
11. Чичерин А. В. Ритм образа : Стилистические проблемы / А. В. Чичерин. - Изд. второе, расширенное. - М., 1980. - 335 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2010

Прийнята до друку 26.01.2010

O. V. CHYCHERIN'S WORD TRUTHFULNESS

Nonna Kopystyanska

Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytets'ka Str., 79000, L'viv, Ukraine

O. V. Chycherin's scientific, cultural, pedagogical heritage is very broad in different spheres. Conceptual, genre-stylistic, general theoretical observations, which have become universal, are combined with methodological functions and important scientific-polemical materials. All of this has stimulated and is still stimulating, has opened and is still opening a lot of opportunities for contemporary researchers due to Chycherin's figurative, pure, deep mind and word.

Key words: art of the word, scientific polemic, conciseness, maximal specificity, vivid imagery.

ПРАВДИВОСТЬ СЛОВА А. В. ЧИЧЕРИНА

Нонна Копыстьянская

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина

В разных сферах научное, культурологическое, педагогическое наследие А. В. Чичерина очень объемно. Концептуальные, жанрово-стилистические, общетеоретические наблюдения, ставшие универсальными, соединены с методическими и методологическими функциями, с важными научно-полемиками материалами. Все это стимулировало и стимулирует, открывало и открывает множество возможностей для современных и будущих исследователей благодаря тому, что чичеринские мысль и слово - образные, чистые и глубокие.

Ключевые слова: мастерство слова, научная полемичность, краткость, максимальная конкретность, живая образность.